

Varga Zsuzsa

Elme és játék – Aranka György poétikus filozófiája

Aranka György társaságairól, Erdély művelődésének szervezésében betöltött szerepéről számos tanulmány született. Verseivel és elmélkedéseivel viszont kevesen foglalkoztak. Jancsó Elemér megemlíti Aranka bölcséleti írásait és verseit, de munkásságának legjelentősebb részével, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság létrehozásával foglalkozik.¹ Aranka költészetéről terjedelmesebb tanulmányt Egyed Emese írt², amely útbaigazításul szolgált dolgozatomhoz.

Alábbi tanulmány arra vállalkozik, hogy rávilágítson Aranka kevésbé ismert munkásságára, ennek értékeire és hiányosságaira, és megfogalmazzon olyan kérdéseket, amelyek a továbbiakban válaszra találhatnak.

Az elme játékjai és megpróbáltatásai

Az elmének foglalatosságot adni

Az elmének foglalatosságot adni soha el nem múló haszon, „mindennél gyönyörösebb; [...]Jörökké való” – szól Aranka tanítása.³ Az elme művelése a felvilágosodás egyik legfontosabb követelménye. Az „elme” a felvilágosodás korában a leggyakrabban előforduló szó. Különböző jelentést hordozott: tudást, érzékenységet, mesterséget jelölt. A kiválasztottság szinonimája: „Te kit magosb sorsra emelt / Jó szerencse Kegyelme, / Szép Elmének tején nevelt / Uri Nemes Szép Elme.”⁴

Az elme az ember, leginkább az akaró, cselekvő és gondolkodó ember. Az embernek meg kell tanulnia megszerezni saját gondolatait; a gondolatot megragadni, kiemelni a káoszból, kifejteni a homályból, majd egységbe rendelni, örömet és megnyugvást jelent – írja Aranka az *Elme játékjai* előszavában.⁵ A gondolatot megfogni és „nevet adni” neki, ez jelenti az elégtételt az elme számára. Fekete Jánosnak írt levelében (Marosvásárhely, 1798. május 18.) az emberi nem kiváltságos helyzetét boncolgatja: az emberi nemzet sorsa szerencsésebb és nemesebb „az oktalan állatokénál”, az ember magát „polgári Társaságokba” köti, magát boldoggá és bátorságossá teszi, „ezt az okosság cselekszi”. „Az okosság szülőanyja a Gondolat.” Az ember az értelem által részesedik a „Fő Valóságból”, az isteni világból.⁶

A bölcselkedés az elme foglalatosságai között „a leggyönyörösebb és legnemesebb emberi dolog” – olvashatjuk Aranka *Két elmélkedésében*.⁷ Az elmélkedés célja: az emberi természet megismerése. Az ember ismerje tehetségeit, tudja, hogy hol van a helye a természetben, a tökéletesedés „grádicsának mellyik fokán áll”. Gyakran a gyötrődést, keserúséget, gondot okozó bölcselkedés mellett a játék „felüldülést”, az elme lankadt, fáradt erejének a „megújulását” jelenti. A célelvőség, a szándékoltság korában, amikor a hasznosság elve uralkodik, minden tevékenység a közjót tartja szemmel, Arankának a versszerzésről vallott nézeteiben megjelenik a játék, az öncélúság gondolata: verset írni a játék kedvéért. „Versjátékai” a képzelet szabadságát jelentik, szerepjátékokat, a lehetséges világok tételezését.

¹ Jancsó Elemér: *Aranka Erdély Kazinczyja*. Páosztortúz XX(1937). 384–386.

² Egyed Emese: *Poéta volt-e Aranka György?* Erdélyi Tudományos Füzetek. Kvár 1994.

³ Aranka György: *Egy Uri Szép Elméhez. = Elme játékjai*. Nagyvárad 1806. 3.

⁴ Aranka György: *i. m.*. 1.

⁵ Aranka György: *i. m.*. 11.

⁶ OSZK Kézirattára. Levéltár.

⁷ Aranka György: *Két elmélkedés*. Kvár 1810. 5.

Sok rossz és bizonytalanság között az egyetlen lehetőség a megmaradásra: önmagunk jobbitása és művelése. „Műveljük kertjeinket” – szól Voltaire tanítása, s ezt Aranka is megfogadta, bizonyítja ránk maradt írói hagyatéka. Jakab Elek Erdély művelődésszervezőjének irodalmi munkásságát elemzi.⁸ Fordításai: *A basa* (ezt Bethlen Lászlóné Bánffy Klára úrhölgynek ajánlta); *Béla király notáriusa*; *Újmódi gonosztevő*, dráma 5 felvonásban franciából; *Júlia levelei Ovidiushoz*, németből fordította, Kassán jelent meg 1790-ben; 1806-ban adták ki egyetlen verseskötetét: *Elme játékjai*. Prózát is írt: *Két elmélkedés*; *Aranka György apró munkái*.

Kétely és kérdés

„A kiskorúságból” kilábaló elme körültekint a világban, próbálja meghatározni a helyét a természetben, viszonyát a külvilággal. Érdeklí a világ felépítése, az emberi természet, összefüggéseket keres, kérdez és kételkedik. Az öntudatra ébredés a világosodás mellett nyomorúságot, gondot, öneméztést hoz. Aranka néha „az arany idő” után nosztalgiazik, amikor az ember ártatlanul, tudatlanul élvezte a lét könnyűségét.

A kérdések próbára teszik az elmét, kihívások az elme számára, a válasz megfogalmazására készítenek. A válasz legtöbbször nem egyöntetű és nem végérvényes. A kételyek újrakérdés és a kérdések újramegválaszolására készítenek az elmét. „Hol állunk a természetben?”; „Miért élünk?”; „Mi a célunk?” – ilyen kérdések foglalkoztatják Arankát.

Aranka az ember–természet–Isten összefüggésrendszerét boncolgatja. Feketéhez küldött levelében (Marosvásárhely, 1799. szeptember 17.) írja, hogy a természet „rendje”, felépítése foglalkoztatja, „...a’ Nagy Természetnek végére mehettem s mint egy circulusba, egymásba került bölcs utait nyomozva, azokat csudálom.”⁹ 1801. szeptember 21-i levelében újságolja: „Én közelebb akadtam egy kis vékony nyomára az Istennek, de még nem ismerem, nem tudom: hogy találtam rá.” Végül 1805-ben megjelent elmélkedésében próbálja meghatározni az előbb említett összefüggésrendszert.¹⁰

A világot a „Sok” és az „Egy” viszonyában, a változó és az örökkévaló, maradandó egységében ragadja meg. A „Sok” és az „Egy” kölcsönösen feltételezik egymást. A „Sok” függésben van az „Egészszel”, mert mindenikben van valami, ami az „Egészszel” egy, de különbözik tőle, mert van valami benne, ami az „Egyben” nincs meg. Aranka továbbmegy a fejtegetésekkel, feltételez egy erőt, ami megőrzi az Egyet és a Sokat a „zavarodástól”, mindeniket megtartja a „maga tulajdonában”. Ezt az erőt nevezi „Egyberendelő Erőnek”, ez tartja összefüggésben, „egybe-függésben” az Egyet a Sokkal, a Sokat az Egység középpontjába sietteti. Ez az Élet. A „Vonzó Erő” az, ami a részeket egymáshoz vonzza, a „Futó Erő” a részeket megtartja a saját nemükben.

Bölcselkedéseire ösztönző hatással voltak Köteles Sámuel filozófiaórái, amelyeket Aranka idős kora ellenére diákként látogatott Marosvásárhelyen. Általa ismerkedett meg Kant, Platón, Descartes, Leibniz filozófiájával.¹¹ A filozófusok közül Kantot méltatja Feketéhez írt levelében (Marosvásárhely, 1801. november 21.).¹² Kant nyelve és gondolkodása egyfajta bevezetést jelent a filozófiába: „ha az ember a Kant nyelvét és gondolkodása modját meg nem ízlelte, több unalommal kezdte volt hallani és olvasni, mint gyönyörűséggel és haszonnal” a filozófiai írásokat.

⁸ Jakab Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság*. Bp. 1884. 4.

⁹ OSZK Kézirattára. Levéltár.

¹⁰ Aranka György: *Ember, Világ, Isten. = Apró munkái*. Marosvásárhely 1805. 21.

¹¹ Jancsó Elemér: *Aranka György levelezése*. Kvár 1947. 34.

¹² OSZK Kézirattára. Levéltár.

Erdélyi János szerint Aranka Schelling természetfilozófiájának követője. Ő az első, aki ennek a filozófiának a szellemében szól.¹³ Valóban létezik némi hasonlóság Schelling természetfilozófiája és Arankának a természetről való elmélkedései közt, bár leveleiben nem említi a német filozófust. Mindkettőt a szabadság és a szükségszerűség kérdése foglalkoztatja az ember-természet-Isten összefüggésrendszeren belül. Schelling filozófiájában az ember szabadságát a cselekvőképessége jelenti.¹⁴ A természet nem cselekedhet, az értelmes lények viszont igen. A szabadság nem lehet pusztán kegy, tiltott gyümölcs, „a szabadságot olyan rendnek kell szavatolnia, amely éppoly nyilvános és megváltoztathatatlan, mint a természet rendje”. Ezt a rendet csak a szabadság valósíthatja meg, tehát a szabadságban szükségszerűség van. A szabadság öntudatlanul, a közreműködésem nélkül létrehozott valamit, ami nem állt szándékomban. E viszony miatt lesznek az emberek balszerencsésekké vagy szerencsésekké. Az ember tehát szabad abban a tekintetben, ami a cselekvést illeti, de cselekedetei olyan szükségszerűségtől függenek, amely felette áll. Ez az „abszolútum”, ami nem is szabad, nem is szükségszerű, hanem forrása annak, ami szabad és szükségszerű.

Aranka filozófiája szerint a természetben a „Fő Valóság” működik, minden alá van vetve az „Élet Lelkének”, „az Erőnek”. Ebben a bizonytalan, változó világban hogyan lehetünk boldogok, mi a boldogság feltétele? – tevődik fel a kérdés. Boldoggá tehet-e minket az értelem, a bölcsesség? *Egy Úri Szép Elméhez* című versében a boldogság feltétele az elme művelése. „Elmének forrásait / Az hínárból kivenni, / Igyekezéssel folyásait / Tisztább útra vezetni.”¹⁵ Ez az igazi cél, az örökkévaló.

Az ember teremtett, meghatározott, annyiban szabad, hogy művelheti önmagát, elméjét, szívéét nemesítheti, jót és szépet alkothat. *Az emberi Tökéletesedés és Boldogságnak Történeteiben* írja, hogy a boldogság feltétele „a jó szív, az igazi lélek és az erkölcs”.¹⁶ Az erkölcsöt Kant is a boldogság fundamentumának tartja. Az erkölcsök filozófiájában írja, hogy méltónak kell lennünk a boldogságra, ez feltételezi a kötelességek teljesítését, amelyeket az ész mér az emberre. Köteles Sámuel, Kant tanainak követője *Tiszta erkölcsi filozófiájában* arra tanít, hogy a boldogság célját alá kell vetni az erkölcsi célnak.¹⁷

Generális Gróf Feketéhez című versében kételkedik az elme boldogító erejében és a bölcselkedések igazságértékében. Mennyiben szól igazat a bölcs? – tevődik fel a kérdés. Az „okosság”, az értelem elvezethet-e bennünket az igazsághoz? A bölcs, akiről azt tartjuk, hogy igazat mond, lehet, hogy „csalja a Világot”. A tudatra ébredés gondot, boldogtalanságot hoz, „Gyermek, Ifju, ‘S egész Nép míg tudatlan, / 's okosságra nem ér, mind addig ártatlan.” Az okoskodásba és az önemésztésbe belefáradt ember kérdése hangzik el: miért kell „epesszük” magunkat, „rossznak tartjuk, vagy azzá tegyük Sorsunkat”? A megoldás: „térjünk a bölcsesség kedvesb ösvényére”.¹⁸ Feketének küldött levelében (Marosvásárhely, 1801. augusztus 13.) írja: „Józan ész olyan formának tetszik nékem, mint a savanyú gyümölcs, nem szeretem. Inkább hajlok a ‘ Boldogsághoz. Csak a’ teheti talám az ember nyomorúságos életét érdekessé: legalább tűrhetővé.”¹⁹

¹³ Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Bp. 1981. 5.

¹⁴ Schelling, F. W. J.: *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Ford. Endreffy Zoltán. Bp. 1983. 360–382.

¹⁵ Aranka György: *Egy Úri Szép Elméhez*. 3.

¹⁶ Aranka György: *Az emberi Tökéletesedés és Boldogságnak Története*. MTA Kézirattára. Tört. 4-r. 41. sz.

¹⁷ Hajós József: *Köteles Sámuel*. Buk. 1969. 225.

¹⁸ Aranka György: *Elmejátékjai*. Nagyvárad 1806. 4.

¹⁹ OSZK Kézirattára. Levéltár.

A boldogság feltétele a sorsunkkal való megbékélés, „magunk dolga követése”. *Az Élet Regulája*²⁰ Aranka elmékedéseit összefogó maxima, válasz arra, hogy mit kell tennie az embernek élete során: megismerni önmagát, jobbítani önmagán. A világ tökéletes, rajta már jobbítani nem lehet. „Ha jobbítani tetszik, jobbítsd meg magadat, / És megjobbíthatod magad világotat” – szól a tanítás.

A filozofálgatás Aranka számára életaktus, amelynek során megpróbálja összhangba hozni a valóságot önmagával, elhelyezni önmagát a világban. A léttel szembeni magatartása jut kifejezésre bölcselkedéseiben.

Lehetséges világok és szerepek

A világ változatossága állandó témája verseinek. Lehetséges világok mutatkoznak, szerepek változtatják egymást, érzelmek, élmények és hangulatok változnak, gondolatok érlelődnek és merülnek feledésbe. A világ állandó mozgását és lüktetését érzékeltetik a versek. A változó világban minden múló és véletlenszerű, minden a szerencse játéka. A világ az „Erő”, a „kegyetlen, vak és siket Alkotó” munkája, tökéletlen mása. Az ember nem ura a teljességnek, ezért nyugtalan, elégedetlen és fél. „Az az Erő ha Alkotó” / Mikor szerzi létünket: / Igen mostoha, és nem Jó, / Mikor elront bennünket.”²¹ Az elme felismeri a maga végességét az „Alkotó” hatalmával szemben. A Panasz a lét végességének, az ember kiszolgáltatottságának belátása, az élet rendjének az igenlése, amely mindenkire érvényes. „Ajándékít, ’s léteimet is, / Míg adja, tartom becsbe, / ’S Visszaadom Életemet is, / Mikor hozza a rossz kedve.”²²

A boldogság lehetséges világai: az epikureusi világ, sorsunkba való beletörődés, az élet élvezése. Az ember ne nyugtalankodjék, mindenkor vidám és csendes elmével éljen. Az idő linearitásának gondolata van jelen *Boriskához* című versében. Az idő visszafordíthatatlan, megismételhetetlen. A jelennek éljünk, hisz „nincsen a Múlt, nincsen a’ Lessz, / Csak a’ kicsiny Van vagyom”.²³ Az idő múlása folyamatos és egyenletes. A többihez képest egyetlen időpillanat sem kitüntetett. Bármennyire is ellene vagyunk az idő múlásának, mindegyik pillanat a múltba vész. „Jelenvaló míg tart, éljünk, / A’ tegnap Torára, / Az holnaptól nincs mit féljünk, / Lakjunk jól bosszújára.”

Egy másik lehetséges forrása a boldogságnak a sztoikus életforma, a sorsba való beletörődés, a világ menetébe való belenyugvás. A szenvedélymentes élet, szigorú erkölcsiség, bölcs belátáson alapuló szilárdság, állhatatosság az élet szerencsétlenségei és megpróbáltatásai közepe – feltételei a boldogságnak. *Egy Koporsó-Kőre való Gondolat* a rezignált költő vallomása: „Ma élt, bölög órát holnaptól nem kúdukt. / Nem kívánta Éltit elé s vissza húzni: / Kész volt mindenekre; maradni-búcsúzni.”²⁴

A világgal együtt az ember is változik. Érzelmek, hangulatok, élmények változnak, szerepek cserélődnek. A szerepek játéka Aranka verseinek egy másik jellegzetessége. A költő: tanító-bölcs, udvarló bölcselkedő, kicsapongó, alkalmi verseket író, medalionfestő, az emberek követe a „kegyes Egek” előtt. A bölcs tanító egyik kedvenc szerepének bizonyult. A régi eszmények tovább élnek ebben a korban, de már egy újabb kontextusban. Fontosnak tartja a „szép elmét”, az „eleven ész”, a műveltséget, „a tudóságot”, de már kortársaihoz hasonlóan hangoztatja, hogy az elme érdemei csak az érzéssel együtt, egymást kiegészítve lehetnek magasabb rendű

²⁰ Aranka György: *i. m.*. 97.

²¹ Aranka György: *i. m.*. 110.

²² Aranka György: *i. m.*. 112.

²³ Uo.

²⁴ Aranka György: *i. m.*. 92.

emberi értékek. „Szívnek forró indulatit, / Mérsékelni tüzébe / És idétlen vágyásait, / Hozni egy ösvénybe.”²⁵ Kazinczy is az értékrendszer kiegyenlítését, „a középben állás” egyensúlyát hangsúlyozza Wesselényinek küldött levelében.²⁶

Aranka a virágénekesekre emlékeztető számos udvarló verset írt. A libertinus Aranka mutatkozik meg ezekben a versekben, felszabadult erkölcsök, szabad gondolkodás jellemzik a költőt. Fekete 1800. február 1-i levelében Arankát Anakreón másának nevezi: „Erdély szép neme tégedet, / Szintugy danolván versedet, / Nem kétlem, hogy tud bérelni / ’S annyival inkább kedvelni, / Hogy a’ Görögnél ifjabb vagy, / ’S Amor tüze még meg nem fagy / Legjelesebb követojébe Anakreonnak, versébe.”²⁷

Az Anakreón-dalok motívumai jelen vannak Aranka udvarló verseiben: a szerelem, enyelgés motívuma, Venus és Cupido, akik a szerelmesek boldogságára vigyáznak, vagy éppen megkeserítik az életüket. Mitológiai alakok avatkoznak az emberek világába. Szerelemre gerjeszt Cupido, a női nemnek szépséget és kecsességet Venus ajándékoz. Az elme tüzeit viszont a „Gráziák” ébresztgetik. A *János napjára* című vers²⁸ invokáció Apolló múzsáihoz. Apolló és múzsái ihletői a költőnek. Az ők gyelyméből alkothat maradandót.

Az árkádizmus sajátos elemei is fellelhetők verseiben. Pál József arról az árkádiai neoklasszicizmusról beszél, amely az 1760-as évektől válik uralkodóvá az irodalomban.²⁹ Az antik történetek elveszítették azt, ami bennük fájdalmas, tragikus és monumentális volt; feloldódtak a divatos szentimentalizmusban. Graciozítás, könnyed, kecses motívumok és hangulati elemek jellemzik e költeményeket. Arankának *Az ifjúság képe látására* című verse³⁰ a legjobban tükrözi a fent említett sajátosságokat. A rokokóra jellemző báj, kecsesség, pajzanság, érzékletesség alakítja a verset. A költő medalionfestőként mutatkozik: „Csiga vér, és Rózsák két piros ajakánn, / Gyenge Tavasz és hó lagnak szép orcájánn./ Szemében hódító tüzek játszadoznak, / Melljén a’ mosolygó Gráziák lakoznak.” A rokokó divatos motívumaival él Aranka; kecsességet, könnyedséget jelölő természeti motívumok: a csiga, „gyenge tavasz”, rózsák, Gráziák.

Alkalmi verseit bírálatok illetik. Jancsó Elemér Balassi Bálint méltatlan utódjának nevezi Arankát, aki „lírai képességét alkalmi költemények írására pazarolta. Aranka – Jancsó szerint – azért művelte ezt a műfajt, „mert benne jellemének talán egyetlen hibája: az udvaroncás tombolhatta ki magát”.³¹ Maga Kazinczy is ellenzi az alkalmi versek írását, így vélekedik Arankáról: „Aranka pediglen erőlködik vala, / Aranka pediglen poéta nem vala.”

Érdekes viszont az alkalmi versek felépítése. Egy részük túllépi az alkalom kereteit, nem hiányzik a versből az életbölcesség. Általában egy korképpel kezdődnek: a költő kitekint a világra, vizsgálja, elemezgeti. A korrajzba helyezi bele a címzettet. A *Gróf Teleki Jó’sef úrnak* című vers József császár „aranykorának” méltatásával kezdődik. A költői én ehhez a korhoz való viszonyulását fejezi ki, elragadtatás és öröm tölti el. A címzett pedig az öröm fokozásához járul hozzá. Gróf Teleki József méltatása következik, visszatekint az egész családfára. A Teleki ősök találmányaik által vívták ki maguknak a hírnevet, „az örökkévalóságot”. A címzett is méltó az ősök nevére: „Ott élsz Te is Erdély’ védelmezéséért, / Császár, ’s Fejedelmed tiszta hűségéért.”³²

²⁵ Aranka György: *i. m.* 3.

²⁶ Kazinczy Ferenc levelezése. XVIII. Kiad. Váczai János. Bp. 1890–1911. 203.

²⁷ OSZK Kézirattár. Levéltár.

²⁸ Aranka György: *i. m.* 9

²⁹ Pál József: *A neoklasszicizmus poétikája*. Bp. 1988. 54.

³⁰ Aranka György: *i. m.* 45.

³¹ Jancsó Elemér: *Aranka György Erdély Kazinczyja*. Uo. 384.

³² Aranka György: *i. m.* 28.

Mesterkedő volt-e Aranka?

Különbségek a versszerzés és a verscsinálás közt

Az Aranka poétai munkásságát illető csekély dicséretetek közt megemlíthető Jancsó Elemér elismerő vélekedése, amely szerint a költészetről és a verselés elméletéről helytálló nézetei voltak.³³ Költőtársaihoz hasonlóan ő is foglalkozik prozódiai és a stílusra vonatkozó kérdésekkel. Az *Elme játékjainak* előszava kis magyar verstannak is tekinthető, amelyben a versszerzés mesterségét tanítja. Legfontosabb tanítása: „Nem szabad erőszakot tenni a nyelven.” Kerülni kell a „szerfelett való cifrázást”, írja az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való *Rajzolatban* (1791. január 2.).³⁴ Verselésben is biztosítani kell a nyelvkezelés belső szabadságát. A szó- és mondatfűzés ne érezze a versmérték igáját. A versben nem szabad érződnie az erőlködésnek. A nyelv verses alakban is zavartalanul éljen a maga törvényei szerint.

A költészet nem a versformák és a verselés pusztá műveléséből áll. Éppen ezért Aranka megkülönbözteti a versszerzést a verscsinálástól, a verseléstől. Mint minden szépmesterségnek, a versnek is a lelke a gondolat. Édes Gergelynek írt levelében (Marosvásárhely, 1789. július 10.) „a folyó beszéd” és a vers nyelve közti különbségeket boncolgatja. A folyó beszédben „el kell kerülni mindazt, ami a gondolatot homályossá teszi. A versben a gondolat elrejtve van jelen, ki kell vetköztetni a homályból. Csak a gondolkodó elme értheti meg azt, amit a vers mondani akar.”³⁵ A versmegértés érzékenységet, fogékonyságot igényel. Kazinczy írja Sipos Pálnak 1810. március 22-i levelében, hogy az igazi szépségben van valami, amit a közönséges lélek nem képes csodálni.

Arankának az író–mű–olvasó viszonyára vonatkozó elmélete ma is helytálló, időszerű. A költőnek az a feladata, hogy minél többet hallgasson el, anélkül hogy vétene a világosság követelménye ellen. Az olvasóra bízta az „elhallgatottnak” a kimondását, ezáltal aktív szerepét hangsúlyozza az interpretációban, a megértésben. Aktiválja az olvasó élményeit, belső adottságait és tudását. Nemcsak a gondolat megfejtése vár az olvasóra, hanem a kiegészítés munkája is. Gadamernek az interpretációra vonatkozó elmélete szerint a vers értelmezésekor kiderül valami számunkra. Nem beleolvasunk a műbe, hanem kiolvassuk belőle, ami benne van. Ennek az a feltétele, hogy elidőzzünk a múlttal. Ez az elidőzés derít fényt az alkotásra. A gondolatot az elrejtettségéből hozzuk a felszínre.³⁶

Az allegórijáték a gondolatelrejtés és a gondolatmegfejtés játékanak mondható. Aranka kedveli az allegórijátékot, ezt bizonyítják versei. Például *Sándor napjára* című költeménye az ártatlanság elvesztésének, a tudatra ébredésnek, a felnőtté válásnak az allegóriája,³⁷ a *Szent Miklós napjára* pedig Napóleon bukásának allegorikus képe.³⁸

A gondolat megformálásának-egyberendelésének igénye mellett ott van a szép és a jó ízlés követelménye. A vers lelkében szépségnek és jó ízlésnek kell lennie. Kazinczy szépségkultuszának hatása érezhető, a szép megragadásának igénye, amelyet egymással folytatott levelezésükben is megfogalmaznak: a szépnek és a jó ízlésnek kell alakítania a stílust. A hasznosság klasszicista követelménye mellett az esztétikai célzatú alkotás fontosságát hangsúlyozzák. Verseghy *Mi a*

³³ Jancsó Elemér: *Aranka György munkássága*. Kvár 1939. 12.

³⁴ Uő: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Buk. 1955. 136.

³⁵ Figyelő. Szerk. Abafi Lajos. 1(1876). 78.

³⁶ Gadamer, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Bp. 1994. 200.

³⁷ Aranka György: *i. m.* 102.

³⁸ Kristóf György: *Aranka György két levele és három ismeretlen verse*. ItK. II(1909). 240–243.

poézis és ki az igazi poéta? című tanulmányában írja, hogy az erkölcsi tanítást mellőző, nem célulvű, „az érzékeny szépnek” az előadásával foglalatokodó vers is a szépirodalomhoz tartozik, hiszen elmét, ízlést nemesít, „a szívet érzékenyíti”.³⁹ A szép igényéhez társul a nevelő célzat. Az elme szükségeli a szépélményt. A vers a szív és az elme nemesítője. Rossz ízlésre vezetni és szoktatni az embereket a legvétkesebb dolog, írja az *Elme játékjainak* előszavában.

A versszerzés Aranka tanítása szerint a mindennapitól, a prózaitól eltérően emelkedett és választékos, poétikus nyelvezetet kíván a költőiség erőltetése nélkül. *A Nemzeti Nyelvnek ki-pallérozása és kiművelése* című tanulmányában bírálja az erőltetett elmésséget és azokat, akik a magyar nyelvet „Fársáangi köntösbe” öltöztetik, cifraságokat vadászva.

A versszerzés elemezgetése közben felmerül a vers igazságértékének a kérdése is. „A versszerzés nem logika”, de benne kell lennie az Igazságnak. A felvilágosodás hitt abban, hogy a józan ész, következetes gondolkodás („logika”) elvezet az igazsághoz, és megvéd minket a tévedéstől. A versszerzés nem a gondolkodás szintjén történő megismerés törvényeinek, formáinak a tudománya, hanem a „szerencsés pillanat” munkája, ami fényt derít az igazságra.

Hagyomány és újítás Aranka verstani fejtegetéseiben

Aranka Kazinczyékhoz hasonlóan az antik költészetet tartja a maga versformáival, gondolataival a szép és a jóízlés példaképének. A *Magyar Nyelvművelő Társaság* első darabjában (Szeben, 1796) méltatja az ovidiusi éles elmét, a horatiusi bölcsességet, a vergiliusi felséges gondolatokat, a cicerói ellenállhatatlan szépséget.⁴⁰ Aki Ovidiushoz, Terentiuszhoz, Ciceróhoz, Caesarhoz, Horatiushoz hasonlóan ír, a magyar nyelvnek „más mód nagyobb becsületet nem csinálhat”.

Az *Elme játékjainak* előszavában a „görög, deáklábú versek” és ezek mellett a magyar versek jellegzetességeit, sajátos formáit boncolgatja, tanításokkal, útbaigazításokkal is szolgál a versszerzőknek.⁴¹ A görög versformák közt a hexametert, disztichont és a lantos verseket elemezgeti. A hexameter írására a gyönyörűség (ti. az öncélú verselgetés) és a vetélkedés ösztöne vitte rá. Meg akarta cáfolni a német tudósok véleményét, amely szerint az európai nyelvek közül csak a német nyelv alkalmas a hexameter és disztichon írására. Költőtársai, Baróti Szabó Dávid, Rájnis és Révai ezt már bebizonyították. Az ovidiusi leveleket sem az „Anglus”, sem a német nem tudja helyesen lefordítani. Itt megemlíthető Kazinczy elismerése Aranka Júlia-levelek fordításáról. Levelében (Alsó Regmetz, 1789. augusztus 13.) ezt írja a fordításról: „olgy könnyen folyó s minden erőszak nélkül való”.⁴²

A hexameter „magas gondolatok” kifejezésére alkalmas. Szereti a tiszta, folyékony nyelvet. A „fennkölt” és a „faragatlan, tisztességtelen” jól megfér egymás mellett. Ez ellentmond Kazinczy tanításának, amely szerint „a mindennapi nem dalba való”, „a szépet kell énekelni, szépen” (levele Ferenczy Lajoshoz, 1806. december 24.). Viszont „utálja a paraszt, játékos szólás formáit”. A népies nyelv fordulatai, szólásformái nem alkalmasak a hexameter nyelvezetére. A disztichon és a lantos vers szereti az elmés, tréfás fordulatokat. Hexameterben írta *Mikor október 13dikán a N. ítélő Mester Testi ki kísértetett* című versét,⁴³ disztichonban írott versnek tekinthető a *Szent Miklós napjára* (1812).

³⁹ Nagy Endre: *A magyar esztétika történetéből*. Bp. 1983. 108–109.

⁴⁰ Jancsó Elemér: *i. m.* 187.

⁴¹ Aranka György: *i. m.* VIII.

⁴² MTA Kézirattára. Levéltár. 4037/1.

⁴³ Kristóf György: *i. m.* 242.

Míg társai, például Édes Gergely, az antik mintának sajátos, nemzeti változatát akarták kialakítani, Aranka megőrzi az antik forma sajátosságait. Édes Gergely úgy tartotta, hogy a „kadencia” az időmértékhez illik, ettől függ a vers értéke. Leggyakrabban alkalmazott versformája a rimes disztichon. Aranka azt tanítja, hogy az „ugrós versekben a Kadentzia nem szabad”. Maga Besenyei is kárhoztatja a klasszikus formák esetében a rimeltetést. Aranka meghonosítja Fekete János tizenkettes keresztrimes formáját, a „hím és nőstényes” verselést.

Prozódiai fejtegetésének utolsó részében a „magyar lábú” versekkel foglalkozik. Szerinte a tizenkettes szótagszámú és a négysorú versek „a’ legrégiebbek és a legméltóságosabbak”. A régi magyar tizenkettősre utal, amelyet Gyöngyösi, Zrínyi művelt. Ezeket lehet a „legpompásabbban” a magas gondolatokat kifejezni. Leggyakoribb nála a magyaros, hangsúlyos 8/7 osztású, kétsoros periódusú vers (*Egy Szépség Kínjainak látására, Gráziákhoz, Boriskához* stb.). A *Fejlesztés* című vers magyaros, felező nyolcas: „Gyermek vagyok gondolatlan / Tréfás nyájas nyughatatlan / A’ játékban telhetetlen / A’ dologra tehetetlen.”⁴⁴ Figyelmet fordít a vers zeneiségére, dallamosságára, miközben a versformákkal kísérletezik. Szerinte szépen hangzik az is, ha a páros sorokat három vagy négy sorral választja el egymástól, és néha tizenkettes szótagszámú sorokat vegyít közéjük (Anna- és Rozália- napokra írott versek).

Aranka a Magyar Nyelvművelő Társaságról írt újabb elmékedésében (1791. augusztus 1.) a fordítás reguláját fogalmazza meg: az eredeti munkák nem veszithetik el „a lelküket és érzékenyítő erejüket”.⁴⁵ Szerinte az időbeli távolság, a korok közti különbségek miatt lehetetlen lefordítani Vergilius eklogáit „érzékenyül és egész erejekben”. Vergilius korának „állapotai” és viszonyai már megszűntek létezni. Ezek iránt érzéketlenek vagyunk. Tehát az antik művek fordításában egyfajta szorítás, szelektálás igénye lép föl: csak olyan műveket fordítsunk, amelyek engedik magukat lefordítani, egyúttal megőrizve eredeti szépségüket, elmésségüket és kellemességüket. Így Aranka a görög pásztori énekeket találja alkalmasnak a fordításra. Révaít említi meg, „gyönyörű érzékeny próbái” bizonyítják az állítottakat. „A fordításnak semmi büze [...] ne érezzék rajta”; aki nem tudja, hogy fordítás, gondolja azt, hogy „egy eredeti szép magyar penából folyt ki” – ez Aranka tanítása.

Aranka költészetében érezhető az iskolás klasszicizmus hatása. Különböző strófászerkezetekkel, rímszerkezetekkel és verselési módokkal próbálkozik. Célja meghonosítani az antik verselési formákat a magyar nyelvben. Ám nem mindig sikerült a klasszikus verselést úgy alkalmaznia a magyar nyelvre, hogy ez ellen erőszakot ne kövessen el. Egyes helyeken érezhető a verselés kényszere; a mondatok logikai és nyelvtani felépítését borítja fel például a következő két verssorban: „Több az Orosz Miklós szent Napóleonnál. / Hadgya repülni soká s hajtyja leszállni viszont.”⁴⁶ A „viszont” ellentétes kötőszó a mondat végére kerül, ami logikailag és nyelvtanilag is helytelen felépítés. A verselés alakítja a mondatsorokat is. Gyakori az enjambement. Ez a vers szaggatottságát eredményezi, a beszéd folyamatosságát szakítja meg: „...Kísérjük a sirig az Úri / Testnek megrongált és csendesb sorsot óhajtott / részeit.”⁴⁷

Mesterkedő költőtársaihoz hasonlóan tiszteli a középszerű, sekélyes műveket, hiszen ezek hozzájárulnak az olvasóközönség kialakulásához. Az új versek nem annyira tökéletesek, mint a régiek, de tisztelni kell őket, mert utat nyitnak a nemzetnek. A „kedveltető nyájasságnak”, a könnyedebb műformának az a hivatása, hogy megnyerje a kevésbé érdeklődő tömeget a költé-

⁴⁴ Aranka György: *i. m.* 105.

⁴⁵ Jancsó Elemér: *i. m.* 115.

⁴⁶ Kristóf György: *i. m.* 242.

⁴⁷ Kristóf György: *i. m.* 243.

szet számára. Maga Csokonai is a „kedveltető nyájasságnak” a nemzet művelésében betöltött szerepét hangsúlyozza. „Édes beszéddel”, „kecsetgető nyájassággal”, „cukros csemegével” édesgessük a nemzetet az „oskolai leckékhez”.⁴⁸

Ami mégis kiemeli Arankát a mesterkedők, a puszta versfaragók köréből, az a szépírói stílus igénye. A vers lelke a gondolat, a szép és a jó ízlés. A forma és a tartalom harmóniájának, egységének az igénye szólal meg Aranka tanításaiban. A gondolat, a stílus és a forma egységének a követelménye Kazinczy klasszicista törekvéseivel egyeztethető össze.

Befejezés helyett

Arankát mint művelődésszervezőt méltatták és méltatják. Bölcselkedéseit és verselgetéseit naiv próbálkozásnak tartották. Kazinczy írja Cserrei Farkasnak: „Szegény Aranka túlélte magát, nagy kár, hogy el nem némult.”⁴⁹

Bölcselkedései nem alkotnak egy filozófiai rendszert. Köteles Sámuel tapintatosan bírálja bölcselkedéseit: „Nem találok a szisztéma tökéletes és való egységét.”⁵⁰ Nincsen „megállapodott” saját álláspontja. Elmékedéseire leginkább Schelling természetfilozófiája volt hatással.

Arankát leginkább filozofálgató költőnek nevezhetjük, aki arra törekedett, hogy az emberi természetet, a Jelenéseket” megismerje. Ő is tudatában van annak, hogy tehetsége és adottsága nem engedi meg egy önálló rendszer felépítését. „A’ szerző maga Tehetségeinek esméretes kitsiny mértékéhez képest [...] gyermekségnek tartaná azt gondolni, hogy Őmaga a nagy Böltsék utódja.”⁵¹ Éppen ezért elmékedéseit „a böltselkedések elejinek” nevezi. Elmékedései az ember és természet kezdetleges „rajzolatjai”. Az igazi bölcselkedés majd csak azután következik, amikor képesek leszünk a „nagy Jelenést”, a természetet „önmagából”, az értelem által megérteni.

További vizsgálódások tárgya lehetne, hogy voltak-e előzményei a magyar filozófiában elmékedéseinek.

Versei nem klasszikus értékek. Nem mindig sikerül elkerülnie a gondolatok sekélyességét, biztosítani a nyelvkezelés belső szabadságát. Viszont a versszerzésről alkotott nézeteiben már Kölcsey nemzedékére mutat: a szabad stílusalakítás jogát, az igazi poétaiság követelményét hirdeti. A versírás játék, a vers egy ihlető, „szerencsés pillanat” munkája. A játék törvényei Kazinczy megfogalmazásában: „szépet énekelni, szépen”.

Mind and Game – Poetical Philosophy of György Aranka. Zsuzsa Varga analyses the poems of György Aranka who is better known as an organiser of institutions from the double point of view of the philosophical systems of the era, and the preromantic view on poetry. She admits that Aranka had philosophical ambitions but no capacity of renewing the poetry, but she also recognises the modern tendencies in the consciousness of poetical role of the sensitive philosopher from Marosvásárhely, when she identifies in the text the spontaneity of (occasional) poetry and the emotive surplus of the success. She tries to draw a parallel between Aranka’s poetry and that of Schelling’s by comparison. By analysing the discourse about literature of György Aranka the study presents a poetry though not entirely original but very particular, eclectic in its subject, both new and old in its language, dating from the end of the 18th and the beginning of the 19th century.

⁴⁸ Csokonai Vitéz Mihály *Minden munkája*. II. Bp. 1973. 825–826.

⁴⁹ Jancsó Elemér: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*. Buk. 1969. 264.

⁵⁰ Jancsó Elemér: *i. m.* 265.

⁵¹ Aranka György: *Apró munkái*. Marosvásárhely 1805. 2.